

СИСТЕМА ПРАВА ТА ПРАВОВА СИСТЕМА: ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ

Зіменко О.В., аспірант

Запорізький національний університет

Розглядаються поняття, структура та особливості взаємозв'язку та взаємовпливу системи права та правової системи.

Ключові слова: система права, правова система, взаємодія, системний підхід.

Зіменко Е.В. СИСТЕМА ПРАВА И ПРАВОВАЯ СИСТЕМА: ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ СООТНОШЕНИЯ / Запорожский национальный университет, Украина

Рассматриваются понятия, структура и особенности взаимосвязи и взаимовлияния системы права и правовой системы.

Ключевые слова: система права, правовая система, взаимодействие, системный подход.

Zimenko E.V. SYSTEM OF LAW AND THE LEGAL SYSTEM: CONCEPT AND FEATURES OF CORRELATION / Zaporizhzhya national university, Ukraine

A concept, structure and features of interconnection and interaction of system of law and the legal system are observed in the article.

Key words: system of law, legal system, synergy, systems approach.

Дослідження особливостей функціонування і розвитку національної системи права в умовах глобалізації неможливе без з'ясування методологічно важливих питань щодо поняття, змісту, структури системи права, її співвідношення з близькими, але не тотожними поняттями, насамперед, правовою системою та системою законодавства.

Вагомий внесок у розробку загальної теорії систем і використання системного методу в юридичній науці внесли як вітчизняні, так і російські науковці 70-80-х років, доробки яких стануть у нагоді в нашому подальшому дослідженні, а саме: В. Афанасьєв, Е. Юдін, В. Лекторський, В. Штиршов, Н. Мотрошилова, В. Садовський, Л. Тіунова, А. Бобильов, Д. Керімов та ін. Істотний внесок у дослідження системи права й правової системи внесли такі українські вчені, як: В. Бабкін, В. Журавський, О. Зайчук, А. Заєць М. Козюбра, А. Колодій, В. Копейчиков, О. Копиленко, Л. Луць, Н. Оніщенко, В. Опришко, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун, Ю. Шемшученко та ін. На особливу увагу заслуговує й фундаментальне 5-ти томне видання з проблем правової системи за загальною редакцією М.В. Цвіка, О.В. Петришина [1]. Серед російських на увагу заслуговують праці таких правників, як С. Алексєєв, Д. Керімов, М. Матузов, М. Марченко, С. Поленіна, А. Саїдов, Ю. Тихомиров, Л. Явич та ін. Вагомий внесок у дослідження правових систем внесли й західні вчені, такі як: Ж.-Л. Бергель, Р. Давід, К. Жоффре-Спінозі, Ж. Карбоньє, Р. Леже, Х. Кьотц, К. Цвайгерт, та ін..

Взявши до уваги той факт, що концептуальні й методологічно важливі питання сутності, структури та функцій правової системи, досліджувалися зазначеними вище вітчизняними та зарубіжними вченими, їх основні положення й висновки слугуватимуть підґрунтям подальшого дослідження.

Основоположним у дослідженні системи права є використання системного підходу, який власне уможливує саме дослідження. Із загальної теорії систем найбільш важливими є загальні уявлення про структуру систем («первинні» елементи, взаємини між ними, закони композиції, що обмежують ці відносини – «системоутворюючий фактор», закон системності (будь-який об'єкт можна представити як систему (об'єкт-систему), і будь-який об'єкт-система належить хоча б одній системі об'єктів даного роду), поняття середовища (оточення) системи, поняття ізоморфізму й поліморфізму й закон системного ізоморфізму (системної подібності). Досить важливим аспектом аналізу систем і їхніх взаємин з іншими системами є аналіз властивостей симетрії, асиметрії, дисиметрії систем та тісно пов'язаних з ними понять «гармонія» і «дисгармонія» [2].

Згідно з широким тлумаченням система є реально існуючим об'єктом, сукупністю елементів, що перебувають у взаємодії [3, 325], «множинністю елементів з їх зв'язками та відносинами, що породжує певне цілісне утворення» [4, 73]. Серед чисельних (понад 50) дефініцій поняття

„система” найбільш вживаним є таке: система – це множина пов’язаних між собою елементів, що має той чи інший вид упорядкованості за певними якостями і зв’язками і відносно стійку єдність, яка характеризується внутрішньою цілісністю, що виражена у відносній автономності поведінки і (чи) існування цієї множини в оточуючому середовищі [5, 68; 6, 109]. Однопорядковими з поняттям «система» є поняття «цілісність», «структура», «зв’язки», «елементи», «відносини», «підсистеми» та ін. У розумінні того, що таке система, вирішальне значення має поняття «елемент». Критеріальна властивість елемента – його необхідна безпосередня участь у створенні системи: без нього, тобто без певного одного елемента, система не існує. Елемент є далі неподільним компонентом системи при даному способі її розгляду.

У найбільш узагальненому вигляді системний підхід є таким аспектом дослідження, який передбачає розгляд об’єкта як складного, багатогранного явища, що складається з елементів, зв’язки між якими утворюють його відносно незмінну структуру та забезпечують єдність [7, 48]. Методологія та специфіка системного підходу характеризується тим, що орієнтує дослідження на розкриття цілісності об’єкта і механізмів, що її забезпечують, на виявлення різноманітних типів зв’язків складного об’єкта і зведення їх у єдину теоретичну картину [8, 34]. Системний аналіз визначає загальні закономірності проведення дослідження, зміст його окремих етапів, інтегрування методів та прийомів дослідження в єдину взаємозумовлену сукупність. Результатом системного аналізу є рекомендації щодо створення нових або вдосконалення функціонування існуючих систем. При системному аналізі (як і в системному підході загалом) дослідники оперують великим понятійно-категоріальним апаратом, основним (центральною) у якому є поняття системи [9, 11].

Основними ознаками системи є: цілісність; принципова неможливість ототожнення якостей цілого із сумою якостей елементів, що її складають; неможливість виводити з останніх якості цілого; залежність кожного елемента, якості та відносин системи від місця і функцій цього елемента всередині цілого; структурність (можливість опису системи через встановлення її структури, тобто комплексу зв’язків і відносин системи, зумовленість поведінки системи не стільки поведінкою її окремих елементів, скільки властивостями її структури); взаємозалежність системи і середовища (система формує і виявляє свої якості в процесі взаємодії із середовищем); ієрархічність (кожний компонент системи, у свою чергу, може розглядатися як система, а досліджувана в даному випадку система являє собою один із компонентів ширшої системи); множина описів кожної системи [10, 610-611].

Таким чином, основоположним у подальшому дослідженні є використання системного підходу, який постає як аспект, ракурс дослідження, що передбачає розгляд об’єкта як сполученого, багатогранного явища, що складається з елементів, зв’язки між якими утворюють відносно незмінну структуру і забезпечують його цілісність.

Структура – це сукупність стійких відносин і зв’язків між елементами. Сюди належить загальна організація елементів, зв’язок між етапами розвитку та ін. За своєю значущістю для системи зв’язки елементів (навіть стійкі) різні: одні менш суттєві, інші суттєвіші, закономірні. Серед закономірних найбільш значимі інтегративні зв’язки (чи інтегративні структури). Вони обумовлюють інтегративність сторін об’єкта. Елементи визначають сам характер зв’язків всередині системи. Тобто природа і якість елементів зумовлюють спосіб (структуру) їх взаємозв’язків. Одні елементи детермінують одну структуру, інші – іншу. Елементи – це носії зв’язків і відносин, які складають структуру системи. Отже, якість системи визначається, по-перше, елементами (їх природою, властивостями, кількістю) і, по-друге, структурою, тобто їх зв’язками, взаємодією. Оскільки система перебуває в стані постійної зміни, вона повинна прагнути до збереження своєї ідентичності щодо оточення. Такі процеси, спрямовані на збереження систем, вчені називають морфостазами [11, 48]. Проявом останніх є здатність системи адаптуватися до оточення, оновлення своїх функцій, підтримання певного стану, встановлення оптимуму між стабільністю і динамізмом системи, який підтримується безперервною взаємодією між активними взаємозалежними процесами. Правова система існує поряд з іншими системами, відмінними за змістом, сутністю, характером зв’язків між елементами, за ступенем інтегрованості елементів і структур.

Попри всі переваги системного підходу він має і суттєвий недолік, що, безумовно, звужує його дослідне значення, а саме – ним досліджуються відповідні об’єкти в статичному стані. Саме тому переважна більшість дослідників його використання поєднують із застосуванням

структурно-функціонального аналізу, який, на думку окремих вчених є ядром системного підходу. Слід пам'ятати, що вся дана система (видова), яка перебуває в безперервному русі, розвитку, має певну автономію щодо середовища, яке є для даного об'єкта родовою системою [7, 51-60]. Зазначений підхід дає змогу враховувати структуру, взаємний вплив і динаміку різних елементів, їх функціональну залежність. Дослідження, насамперед складних і багаторівневих соціальних систем, тим більше таких, як правова система, держава, політична система, суспільство, система права передбачає використання цих підходів у діалектичній єдності [12, 138].

У динамічній системі завжди існує рух, що породжує так звану нон-сумарність (ціле – більше ніж сума складових частин). Як зазначає В. Афанасьєв, соціальна система має нову, системну якість, яку не має жоден з утворюючих її компонентів. У даному випадку цією новою системною якістю є набагато ефективніша, продуктивніша праця групи людей, кооперації (системи), ніж праця окремих, але не об'єднаних у систему виробників [6, 25]. Головна мета системних досліджень – розкрити механізми функціонування складної системи, а це можливе тільки через виявлення багатогранності та багатоманітності цілісності в її існуванні [13, 32-34]. При цьому науковці звертають увагу на те, що системний підхід містить парадокс: з одного боку, ціле можна зрозуміти, виходячи з його частин, а частини, у свою чергу, – через ціле, а проаналізувати частини можна, тільки виходячи з цілого, до якого вони належать. З іншого боку, неможливо зрозуміти ціле, навіть за допомогою найдосконалішого аналізу частин, їх взаємодії між собою. Так само неможливо отримати нове уявлення про частину, тільки виходячи з її ролі в більш широкому утворенні, до якого вона входить. Роз'яснення цього парадоксу передбачає аналіз частини як самостійної одиниці, інтегративної частини цілого й обов'язково в контексті аналізу самого цілого [14, 165]. Саме різноманітність елементів завжди передбачає процеси інтеграції як умову їх об'єднання.

До структури системи права входить норми права, галузі права, підгалузі права й інститути права. Норма права – «цеглинка» системи права, первинний елемент, з якого складаються інститути і галузі права. Немає норми права, котра не входила б у певний інститут чи галузь права. Норми права, входячи в систему будуються системно: вони складаються з елементарних «часток» – дозволів, зобов'язань, заборон, заохочень, покарань та ін. Це – прості правові засоби, що діють на поведінку людини, й утворюють норму права як складний правовий засіб. На думку відомої української вченої Л. Луць поняття «система» означає [15, 48], що вона є цілісною сукупністю (комплексом) закономірно розташованих та взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів. До основних ознак системи, як правило, відносять: 1) комплексність (сукупність) елементів; 2) впорядкованість та подільність елементів; 3) наявність зв'язків між ними; 4) наявність цілісних властивостей. Ознаками, що відрізняють систему від інших явищ, є цілісність, зв'язок, стала структура.

Сучасні науковці виділяють наступні ознаки системи права [16, 300]: 1) Об'єктивність – реально зумовлена існуючою системою суспільних відносин; не створюється за суб'єктивним розсудом людей, існує у зв'язку з соціальним середовищем функціонування, тобто з елементами, що сприяють її розвитку, але знаходяться поза структурним утворенням; 2) органічна цілісність – структурна єдність і взаємозв'язок правових норм, їх взаємна погодженість і цілеспрямованість; 3) структурна диференціація (внутрішній розподіл) – складається з неоднакових за змістом й обсягом структурних елементів, які логічно поєднують і розподіляють нормативний матеріал відповідно до його функціональної спрямованості; 4) структурна ієрархічність – наявність певних рівнів ієрархії. Зверху вниз – галузі, інститути права, норми права; 5) стабільність – зумовлена стабільним складом базових галузей права; 6) динамізм – визначається динамічним складом інститутів права і правовідносин, що їх формують.

Система права тісно пов'язана із системою законодавства та правовою системою. При цьому, система права та система законодавства виступають як парні категорії, які, у свою чергу, входять до більш широкої за обсягом системи правових явищ - правової системи. Якщо структура системи права визначається нормами, інститутами, галузями й підгалузями права, структура системи законодавства включає законодавчі масиви, то правова система охоплює всі правові явища, всю правову дійсність [17, 16].

Як відомо, поняття «правова система» є порівняно новою для теорії права. У науковий обіг вона увійшла в 1980-і роки. У радянській юридичній науці вперше запропонував

використовувати це поняття А. Васильєв [18, 126] у 1976 р., на думку якого правова система – це категорія, яка включає всі правові конструкції й активні елементи правової дійсності: право, систему права, правотворчість, правосуддя, юридичну практику, нормативні, правозастосовні й акти правотлумачення, правовідносини, суб'єктивні права і обов'язки, правові установи (суди, прокуратура, адвокатура), законність, правопорядок, відповідальність, механізм правового регулювання, правосвідомість тощо. Пропонована автором дефініція з деякими змінами існує в сучасній теорії права.

Наприкінці 90-х років ХХ ст. і в перше десятиліття ХХІ ст. істотний внесок у розвиток теорії правової системи внесла відома українська вчена Н.М. Оніщенко [19; 20]. Вона першою у вітчизняній науці здійснила спробу створення цілісної концепції розвитку правової системи України, що охоплює весь комплекс взаємодії правових норм, інститутів, відносин, діяльності, правової свідомості та правової культури. Аналіз свідчить, що упродовж останнього десятиліття проблематика правової системи є предметом інтенсивних наукових досліджень вітчизняних і російських вчених. У сучасній науковій літературі пропонуються різні визначення правової системи: одні автори розглядають правову систему як сукупність юридичних засобів [16, 300], інші – як сукупність усіх правових явищ [21, 118], деякі – як механізм забезпечення законності та правопорядку [22, 196]. Правова система – поняття складне і багатопланове, що містить цілий комплекс компонентів, справляє нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини [23, 346-350]. Цілісна правова система, що розглядається в єдності всіх її компонентів, зазначає Н. Оніщенко, являє собою не механічну суму складових, а нову соціально-політичну, ідеологічну, юридичну якість, не властиву окремим її частинам [19].

Загалом, у сучасній юридичній науці, насамперед компаративістиці, розрізняють вузьке й широке значення терміна «правова система». У вузькому значенні правова система – це право певної держави та пов'язані з ним правові явища. Саме в цьому значенні термін «правова система» використовується в словосполученні «національна правова система». Правовою системою в широкому розумінні є певна сукупність національних правових систем, об'єднаних за спільними ознаками [24, 46]. Термін «правова система» в широкому значенні є тотожним терміну «правова сім'я», що активно використовується в порівняльному правознавстві.

Дефініція правової системи має декілька аспектів. Поняття «правова система» значно ширше, ніж просто явище, що формально підпадає під ознаки будь-якої системи [25, 30]. Цілісна правова система, що розглядається в єдності всіх її компонентів, являє собою не механічну суму складових, а нову соціально-політичну, ідеологічну, юридичну якість, не властиву окремим її частинам. З цієї точки зору, під правовою системою пропонується розуміти єдність відповідних її компонентів (частин), які певним чином об'єднані між собою (за змістовними і формальними критеріями) і які залежно від їх природи і характеру взаємозв'язку (об'єктивного, природного або суб'єктивного, довільного) становлять відносно стабільну організацію.

Уточнення поняття «правова система» та його співвідношення з системою права передбачає визначення її структури. В юридичній літературі [26, 110-111] під структурою правової системи розуміють доцільні зв'язки між елементами, які дістають вияв через певну взаємодію. Елементами правової системи є все те, що необхідне для правового регулювання, а критерієм їх відбору – безпосередня мета: правове регулювання поведінки. Однак встановлення елементів правової системи на базі лише критерію мети є недостатнім. Деякі автори як критерії виділяють функції правової системи [27, 29]. Отже, зазначає Л. Луць [28, 7], досліджуючи правову реальність на основі системного аналізу, потрібно виходити, насамперед, з поняття структури правової системи. Для системного аналізу це важливіша категорія, ніж склад елементів, а тому питання про критерії виділення елементів правової системи потрібно розглядати в єдності з поняттям її структури. Так, А. Колодій [29, 269-270] розглядає структуру правової системи за допомогою системного підходу і вказує на те, що важливе місце в структурі останньої займають системні зв'язки всіх її елементів як між собою, так і поза системою, котрі можна поділити на три групи. Це, по-перше, зв'язки, що опосередковують вплив інших соціальних систем на правову систему. Це зв'язки правової системи з політичною, економічною системами, ідеологією, мораллю тощо. По-друге, зв'язки і взаємозалежності всередині самої системи. їх можна назвати системними зв'язками, що виражають внутрішню організацію правової системи. Це міжгалузеві зв'язки: норми права та правовідносини, діяльність і

відповідальність, правоутворення та правореалізація (включаючи правозастосування). І врешті-решт зв'язки, що зумовлені зворотним впливом правової системи на соціальні системи. Так Н. Оніщенко наголошує, що дослідити повною мірою поняття правової системи, [19, 15-16, 36] можна лише при вивченні її як цілого явища через її елементи. Елементами правової системи є: система права, система законодавства, правові відносини, юридична практика, правова політика та ідеологія, правосвідомість, правова культура тощо. Взаємозв'язок елементів правової системи, їх функціонування зумовлюють саме існування правової системи, адже в розрізненому вигляді вона існувати не може. Тому при дослідженні вкрай важливим є вивчення правової системи як у цілому, так і окремих її частин. При цьому всі елементи правової системи взаємозалежні, хоча мають і відносну самостійність, виконують загальні й специфічні функції в правовій системі, характеризуються спільністю і відмінністю, сприяють ефективності дії всієї системи. На думку С. Алексєєва, правова система як категорія [30, 31] виражає головне в правовій дійсності – інституційне нормативне утворення (об'єктивне право). Вказане поняття покликане не тільки дати структурну характеристику правової дійсності, її загальну конструкцію, але й відобразити генетичний аспект системи.

При зовнішній схожості таких понять, як «система права» і «правова система», їх не можна ототожнювати, їхня нетотожність обумовлена тим, що система права «звернена «всередину», а правова система – «назовні», за її межі. Якщо юридична система права відображає внутрішню погодженість галузей, підгалузей, інститутів і норм права, то поняття «правова система» підкреслює автономність системи як самостійного соціального утворення [31, 30]. Так, на думку Ю. Тихомирова, поняття «правова система» є теоретико-методологічною основою для розвитку уявлень про правові явища і є родовим поняттям для таких видових понять, як «система законодавства», «закони», «система права» тощо [32, 212]. Система права є невід'ємною частиною правової системи, її структурним елементом. Окрім того, поняття «правова система» в сучасній науковій літературі [33] розглядається як змістовно глибше, ніж «система права», оскільки характеризує не тільки стан і взаємозв'язок норм, галузей, підгалузей, інститутів права, тобто його систему, а й розвиток і структуру законодавства – систему законодавства. Крім того, правова система визначає сукупність правових установ у державі, й насамперед, судову систему. Аналогічна точка зору поділяється провідними вітчизняними вченими, які зауважують: «крім системи права, правова система охоплює правосвідомість, правові відносини, правові форми діяльності держави та інші правові явища» [34, 244].

Попри те, що в сучасній юридичній науці приділена певна увага поняттям системи права та правової системи, взаємозв'язок та взаємовплив цих понять ґрунтовно не досліджується. Аналіз впливу системи права на правову систему необхідно починати з того, що система права є основним елементом правової системи. Зокрема, як поділ права на приватне та публічне є основним принципом побудови системи права. Система права має вплив практично на всі елементи правової системи. Система права не тільки наділяє характерними їй рисами інші складові правової системи, а й вбирає в себе специфічні особливості останніх. Такий взаємовплив елементів властивий будь-якій системі, що є запорукою її гармонійного розвитку. Найбільш конкретно це виявляється у взаємозв'язку системи права і системи законодавства. З одного боку, система права наділяє змістом систему законодавства, що означає не просте механічне перенесення норм права в статті нормативно-правових актів. Система законодавства успадковує основні принципи побудови системи права, мету, завдання, характерні для певних норм права. З іншого боку, система законодавства, перша набуваючи галузевої структури, наділяє нею систему права. Зокрема, галузі системи права не можуть розвиватися без участі системи законодавства. Саме в цьому їх взаємозв'язок і взаємовплив. Система права пов'язана з таким елементом правової системи, як тлумачення норм права, позаяк суб'єкти тлумачення будуть намагатися віднести норму до певної галузі, тому що в кожній галузі – свої принципи і механізми правового регулювання.

На особливу увагу заслуговує питання щодо взаємозв'язку системи права і правосвідомості. Так, правова ідеологія є підґрунтям, основою формування системи права та особливостей її галузевої структури. Система права, у свою чергу, впливає на рівень правової свідомості. Ступінь розвитку системності в праві позначається на рівні розвитку правової психології та правової ідеології. Зокрема, система права, маючи за мету створення найбільш функціонального механізму регулювання суспільних відносин, робить правову систему більш органічною, а зв'язок між елементами – більш узгодженим.

Взявши до уваги той факт, що правова система – це інфраструктура, в якій функціонує система права можна стверджувати, що залежно від характеру правової системи може змінюватися і структура системи права. Наприклад, якщо порушується баланс приватних та публічних інтересів у правовій системі, то порушується баланс приватних та публічних основ у системі права, зміна правової ідеології призводить до змін у галузях права та ін. Загалом, правова система може впливати на систему права як у цілому, так і на рівні окремих підсистем і елементів. Інтенсивність і ступінь впливу правової системи на систему права залежить і від дії зовнішніх факторів: економічних, політичних, соціальних, тобто від особливостей взаємозв'язку правової системи з іншими системами суспільства. Істотні зміни в суспільстві призводять до зміни структури правової системи.

Упродовж останнього десятиліття особливої гостроти й актуальності набувають проблеми, пов'язані з тими змінами, які відбуваються в правовій системі під впливом глобалізації. Так, на думку Л. Удовики, «трансформація правової системи в умовах глобалізації у категоріальній інтерпретації являє собою складний, системний, різнорівневий, багатфакторний, різновекторний, динамічний, історичний, соціальний, політико-правовий процес. Структурно-функціональна характеристика цього процесу пов'язана із перетворенням структур в рамках яких співіснують паралельно як старі, так і нові елементи, зі зміною функціонування і розвитку її підсистем та окремих елементів, які відбуваються із різними темпами, спрямованістю, поєднанням суперечливих тенденцій на інституційному, нормативному й ідеологічному рівні (інституційній, нормативній та ідеологічній підсистемі) та посиленням взаємодії й взаємозалежності між внутрішніми підсистемами, основними системами суспільства, іншими національними правовими системами й міждержавними регіонально-континентальними правовими системами» [12, 469]. Зазначене вище дає підстави стверджувати, що і система права зазнає певних змін в умовах глобалізації, як на рівні норм, так і на рівні галузей, підгалузей та інститутів права, що й стане предметом подальшого дослідження.

Таким чином, у сучасній юридичній літературі поняття «система права» й «правова система» розглядаються як близькі, взаємопов'язані явища. При цьому «правова система» вживається в більш широкому значенні. У питанні щодо структури системи права погляди науковців характеризуються єдністю. Основними елементами структури системи права є норми права, галузі, підгалузі й інститути права. Підходи у визначенні правової системи, її елементного складу різняться. Більш складним і менш дослідженим є питання щодо взаємозв'язку та взаємовпливу правової системи і системи права. Аналіз свідчить, що взаємозв'язок системи права й правової системи відбувається як на рівні окремих елементів, так і на рівні систем загалом. При цьому інші системи суспільства (насамперед, економічна, політична) здатні посилювати ступінь та інтенсивність взаємозв'язку системи права й правової системи. У сучасних умовах на особливу увагу потребують питання щодо впливу глобалізації на елементи системи права, тобто на норми, галузі, підгалузі й інститути права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Правова система України : історія, стан та перспективи: у 5-ти т. – Х.: Право, 2008. – Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2008. – 728 с.
2. Система. Симметрия. Гармония / под ред. В.С. Тюхтина, Ю.А. Урманцева. М.: Мысль, 1988. – 318 с.
3. Берталанфи Л. Общая теория систем / Л. Берталанфи // Исследования по общей теории систем: Критический обзор: сб. переводов / под ред. В.Н. Садовского и Э.Г. Юдина. – М.: Прогресс, 1969. – 345 с.
4. Садовский В.Н. Основания общей теории систем: логико-методологический анализ / В.Н. Садовский. – М.: Наука, 1974. – 279 с.
5. Блауберг И.В. Философские проблемы исследования систем и структур / И.В. Блауберг, Э.Г. Юдин // Вопросы философии. – 1970. – № 5. – С. 68-72.
6. Афанасьев В.Г. Системность и общество / В.Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1980. – 368 с.

7. Тиунова Л.Б. Системные связи правовой действительности / Л.Б. Тиунова. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 1991. – 136 с.
8. Мірошніченко М.І. Відношення понять «система права» та «правова система» (синергетичний аналіз) // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Правознавство. – Вип. 187. – Чернівці, 2003. – С. 34-35.
9. Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти): монографія / Л.А. Луць. – К.: ІГП НАНУ, 2003. – 304 с.
10. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – М.: Республика. – 1983. – 840 с.
11. Шадраков В.Б. Проблема системогенеза профессиональной деятельности / В.Б. Щедраков. – М.: Наука, 1984. – 185 с.
12. Удовика Л.Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір: монографія / Л.Г. Удовика. – Харків: Право, 2011. – 552 с.
13. Клиланд Д. Системный анализ и целевое управление / Д. Клиланд, У. Кинг. – М.: Советское ради, 1974. – 280 с.
14. Сетров М.И. Степень и высота организованности систем / М.И. Сетров // Системные исследования. Ежегодник. – М.: Наука, 1969. – 203 с.
15. Луць Л. Критерії системного аналізу - методологічні основи дослідження правової системи // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2001. – Вип. 36. – С. 48-50.
16. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник / О.Ф. Скакун. – Х.: Еспада, 2006. – 776 с.
17. Баранов В.М. Система права, система законодательства и правовая система / В.М. Баранов, С.В. Поленина. – Н. Новгород, 1999. – 240 с.
18. Васильев А.М. Правовые категории / А.М. Васильев. – М.: Юрид. лит., 1976. – 280 с.
19. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії: монографія / Н.М. Оніщенко. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – 352 с.
20. Оніщенко Н.М. Правова система і держава в Україні: монографія / Н.М. Оніщенко. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – 132 с.
21. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник / П.М. Рабінович. – Л.: Край, 2007. – 224 с.
22. Соколов А.Н. Правовое государство: от идеи до ее материализации / А.Н. Соколов. – Калининград: Мир, 2002. – 238 с.
23. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права / М.Н. Марченко. – М.: НОРМА, 2006. – 800 с.
24. Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права / М. Ансель // Очерки сравнительного права. – М.: Прогресс. 1981. – С.46-47.
25. Матузов Н.И. Правовая система и личность / Н.И. Матузов. – Саратов: Наука, 1987. – 294 с.
26. Протасов В.Н. Проблемы теории права и государства: вопросы и ответы / В.Н. Протасов. – М.: НОРМА, 1999. – 320 с.
27. Экимов А.И. Интересы и право в социалистическом обществе / А.И. Экимов. – Л.: ЛГУ, 1984. – 180 с.
28. Луць Л. Структура правової системи суспільства: загальнотеоретичні аспекти / Л. Луць // Право України. – 2002. – № 9. – С. 7-12.
29. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.01 / А.М. Колодій. – К.: НАВСУ, 1998. – 391 с.

30. Алексеев С.С. Право и правовая система / С.С. Алексеев // Правоведение. – 1980. – № 31. – С. 31-33.
31. Скакун О.Ф. Право і правова система у їх співвідношенні / О.Ф. Скакун // Правова держава: щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Вип. 16. – К., 2005. – С. 30-34.
32. Тихомиров Ю.А. Публичное право: учебник / Ю.А. Тихомиров. – М.: НОРМА, 1995. – 420 с.
33. Решетников Ф. Правовые системы стран мира. Справочник / Ф. Решетников. – М.: Юридическая литература, 1993. – 256 с.
34. Загальна теорія держави і права: підручник / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.]; за ред. О.В. Петришина. – Х.: Право, 2009. – 432 с.

УДК 342.34: 316. 32

ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Клопков С.М., аспірант

Запорізький національний університет

У статті обґрунтовується теза щодо ускладнення процесу утвердження демократичної соціальної держави у світі внаслідок економічної та фінансової кризи, що призводить до посилення соціальної напруги в низці європейських країн. Ускладнення процесу й загострення соціальної напруги потребує виваженої соціальної політики держави, модернізації держави в Україні.

Ключові слова: держава, глобалізація, право, правова система, суверенітет, державний суверенітет.

Клопков С.М. ТРАНСФОРМАЦИИ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ / Запорожский национальный университет, Украина

В статье обосновывается тезис относительно осложнения процесса утверждения демократического социального государства в мире вследствие экономического и финансового кризиса, который приводит к усилению социального напряжения в ряде европейских стран. Осложнение процесса и обострение социального напряжения нуждается во взвешенной социальной политике государства, модернизации государства в Украине.

Ключевые слова: государство, глобализация, право, правовая система, суверенитет, государственный суверенитет.

Klopkov S.M. TRANSFORMATIONS OF DEMOCRATIC SOCIAL STATE ON THE TERMS OF GLOBALIZATION / Zaporizhzhya national university, Ukraine

In this article substantiate the idea of complicating the process of approval democratic social state in the world as a result of economic and financial crisis that bring to the intensify social tension in many european countries. Complicating of this process and intensification social tension need substantiated social policy from the state and it modernization in Ukraine.

Key words: state, globalization, law, system of law, sovereignty, state functions.

На тлі посилення погроз і нестабільності у світі, спричинених природними катаклізмами й економічною та фінансовою кризою, великою ймовірністю її другої хвилі, перманентного характеру набувають масові виступи, мітинги, протести в багатьох європейських країнах. У поєднанні з революціями в низці африканських країн проблема визначеності й спрямованості подальшого розвитку національних держав, їх правових систем у напрямі утвердження демократичної соціально відповідальної держави стає все більш дискусійною.

Метою пропонованої статті є дослідження трансформації демократичної соціальної держави в умовах глобалізації.

Методологічне підґрунтя дослідження складають доробки вітчизняних та західних фахівців, які досліджували окремі аспекти проблем розвитку держави і права в умовах глобалізації, таких як: В. Денисов, А. Дмитрієв, В. Журавський, В. Забігайло, В. Євінтов, М. Козюбра, А. Колодій, О. Копиленко, В. Костицький, О. Кресін, І. Кресіна, К. Лемак, Л. Луць, П. Мартиненко,